

Child Rights Journal

2022; 4(15): 17-29

Journal Homepage: <http://childrightsjournal.ir>

International Think Tank of
Human Dignity

The Iranian Association of
Medical Law

The Iranian Association of
Child Rights

A Critical Review of the Amended Law on the Protection of the Disabled Regarding the Neglected Rights of the Mentally Disabled

Mojgan Sabouri¹

1. Department of Educational Sciences, Exceptional Education Organization, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: In the last few decades, the approved and amended laws on disabled rights have placed tasks and obligations on the shoulders of the government in order to meet the important and essential needs of these vulnerable groups and it is assumed that these obligations cover the entire target society. This study seeks to clarify the issue whether, according to Article 1 (definition of disability), these laws have included all people, especially the mentally disabled, from the beginning or not?

Method: This research is a review type and information collection is done by library-documentary method.

Results: Disability as a social issue has been given less attention and this has brought problems and limitations for the disabled, especially the mentally disabled and in the policy, legislation and planning system (fair distribution of social facilities) their issues have been less addressed.

Conclusion: The comprehensive law for the protection of the disabled has shortcomings that are caused by the lack of recognition of the individual and family characteristics and problems of these people. Discrimination of mentally disabled people against normal people of society and even against other disabled people in terms of gender (the conditions of a disabled woman and a disabled man are not equal) as well as the realities of the society in facing these people, existing rules, relations and social planning are all proof of this claim that the correct image of the reality of the problems of these people and their families is not reflected in the society.

Keywords: Mentally Disabled; Statute Law; Protection; Disability

Corresponding Author: Mojgan Sabouri; **Email:** mojgansabouri1968@gmail.com

Received: June 26, 2022; **Accepted:** August 22, 2022

Please cite this article as:

Sabouri M. A Critical Review of the Amended Law on the Protection of the Disabled Regarding the Neglected Rights of the Mentally Disabled. *Child Rights Journal*. 2022; 4(15): 17-29.

انجمن علمی حقوق کودکان ایران | انجمن علمی حقوق پزشکی ایران | اندیشه بین‌المللی کرامت انسانی

فصلنامه حقوق کودک

دوره چهارم، شماره پانزدهم، پاییز ۱۴۰۱، صفحات ۱۷-۲۹

Journal Homepage: <http://childrightsjournal.ir>

بررسی انتقادی قانون اصلاحی حمایت از معلولین

راجع به مغفول ماندن حقوق کم‌توانان ذهنی

مژگان صبوری^۱

۱. گروه علوم تربیتی، سازمان آموزش و پرورش استثنایی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: قوانین مصوب و اصلاحی حقوق معلولان به منظور تأمین نیازمندی‌های مهم و ضروری این اقشار آسیب‌پذیر، در چند دهه اخیر تکالیف و تعهداتی بر دوش دولت نهاده است و این‌گونه متصور می‌شود که این تعهدات تمامی جامعه هدف را پوشش می‌دهد. این مطالعه در پی روشن‌گری این موضوع است که با توجه به ماده ۱ (تعریف معلولیت) این قوانین از ابتدا همه افراد به ویژه و به طور مشخص معلولین ذهنی را چگونه تحت حمایت قرار داده‌اند؟

روش: این پژوهش از نوع مروری است و گردآوری اطلاعات با شیوه کتابخانه‌ای - اسنادی صورت پذیرفته است.

یافته‌ها: معلولیت به عنوان یک مسأله اجتماعی کمتر مورد توجه قرار گرفته و همین امر مشکلات و محدودیت‌هایی را برای معلولان به ویژه معلولین ذهنی به همراه داشته و در نظام سیاست‌گذاری و قانونگذاری و برنامه‌ریزی (توزیع عادلانه امکانات اجتماعی) کمتر به مسائل آن‌ها پرداخته شده است.

نتیجه‌گیری: قانون جامع حمایت از معلولان دارای کاستی‌هایی است که ناشی از عدم شناخت ویژگی‌ها و معضلات فردی و خانوادگی این افراد می‌باشد. تبعیض معلولان ذهنی نسبت به افراد عادی جامعه و حتی نسبت به سایر معلولین به لحاظ جنسیتی (برابرنبودن شرایط یک زن معلول با یک مرد معلول) همچنین واقعیت‌های جامعه در رویارویی با این افراد، ضوابط، مناسبات و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی موجود همگی گواه این مدعی است که تصویر درستی از واقعیت مشکلات این افراد و خانوادهایشان در جامعه منعکس نشده است.

واژگان کلیدی: کم‌توانان ذهنی؛ قوانین موضوعه؛ حمایت؛ معلولیت

نویسنده مسئول: مژگان صبوری؛ پست الکترونیک: mojgansabouri1968@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۳۱

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Sabouri M. A Critical Review of the Amended Law on the Protection of the Disabled Regarding the Neglected Rights of the Mentally Disabled. Child Rights Journal. 2022; 4(15): 17-29.

مقدمه

قانون مجموعه احکامی است که توسط دولت و بنگاه‌ها و سازمان‌های اجتماعی برای ایجاد و انتقال حق به افراد تصویب می‌شود و در صورت اجرا، تجربه آن برای آحاد جامعه محقق می‌گردد، اما آثار اجرای قانون حمایت از معلولان (۱) نه تنها بین خود جامعه معلولان، بلکه بین سایر افرادی که به نحوی با آن‌ها در ارتباط هستند نیز درک نشده و هم در تدوین و هم در اجرای آن کاستی‌هایی وجود دارد. در بخشی از گزارش اولین جلسه کمیته هماهنگی و نظارت بر اجرای قانون حمایت از حقوق معلولان در دولت سیزدهم مورخ ۱۴۰۰/۱۰/۴ به وضوح به ضعف در اجرا و روند نامطلوب این قانون، از جمله عدم رعایت سهمیه استخدام معلولان، عدم مناسب‌سازی اماکن و وسایل حمل و نقل، مشکلات بیمه‌ای، درمانی و توان‌بخشی، عدم پاسخگویی دستگاه‌های اجرایی، کمبود اعتبارات و معاراضت برخی قوانین اشاره شده است (۲). در همین زمینه می‌توان به سخنان محمدعلی محسنی بندپی - رییس کمیته بهزیستی و توان‌بخشی کمیسیون بهداشت و درمان مجلس در گفتگو با خبرنگار خبرگزاری خانه ملت مورخ ۱۴۰۰/۱۲/۱۷ (۳)، بیانات سیدحامد عاملی - استاندار اردبیل در نشست با معلولین مورخ ۱۴۰۰/۹/۱۴ (۴)، مقاله رجیبی و همکاران با عنوان «تحلیل انتقادی گفتمان‌های دخیل در قانون حمایت از حقوق معلولان در ایران» (۵)، سخنان مصطفی آل علی در گفتگو با خبرنگار خبرگزاری مهر (۶)، سخنان سیدمرتضی حسینی - معاون توسعه مدیریت و منابع سازمان بهزیستی کشور در گفتگو با خبرنگار خبرگزاری ایسنا (۷)، سخنان علی‌محمد قادری در برنامه صف اول شبکه خبر صدا و سیما (۸) مقاله تقوایی و همکاران با عنوان «بررسی و ارزیابی وضعیت پارک‌های شهر اصفهان بر اساس معیارها و

ضوابط موجود برای دسترسی معلولان و جانبازان» (۹)، مقاله صفدرزاده با عنوان «میزان انطباق معابر شهری با نیاز جامعه معلولین و جانبازان (مطالعه موردی شهر شیروان)» (۱۰)، مقاله سجادی و زنجری با عنوان معلولیت (ناتوانی) در ایران: شیوع، ویژگی‌ها و همبسته‌های اقتصادی و اجتماعی آن (۱۱) و مقاله زرین‌کفشیان با عنوان «بررسی وضعیت طرد اجتماعی معلولین: مورد مطالعه معلولین جسمی و حرکتی تحت پوشش اداره بهزیستی شهرستان ری» (۱۲) اشاره کرد.

بنابراین در نگاه اول، قانون، آن هم از نوع حمایتی می‌بایست تأمین‌کننده نیاز کلیه گروه‌های هدف از کودک تا بزرگسال باشد. ماده ۱ «قانون حمایت از حقوق معلولان» مقرر می‌دارد که فرد دارای معلولیت شخصی است که با تأیید کمیسیون پزشکی - توان‌بخشی تعیین نوع و تعیین شدت معلولیت سازمان بهزیستی کشور با انواع معلولیت‌ها در اثر اختلال و آسیب جسمی، حسی (بینایی، شنوایی)، ذهنی، روانی و یا توأم، با محدودیت قابل توجه و مستمر در فعالیت‌های روزمره زندگی و مشارکت اجتماعی، مواجه می‌باشد. انتظار می‌رود این قانون برای بهره‌مندی همه گروه‌های هدف متناسب با ویژگی، کمیت، سطح آسیب و عملکرد و سن و جنس آن‌ها نوشته شده باشد. حال آنکه در قانون حمایت از حقوق معلولان مصوب ۱۳۹۷، برداشت کلی از تعریف معلولیت در کاربرد آن برای تأمین حقوق گروه‌های هدف از سوی قانونگذار دارای کاستی و ایراداتی است که علاوه بر اینکه پیگیری مطالبات را ناممکن و یا سخت می‌کند، مرزبندی حمایت از این گروه‌ها را نیز با مشکل مواجه کرده است.

نادیده‌گرفتن حقوق افراد کم‌توان ذهنی به ویژه کودکان، از جمله مواردی است که از تعریف ماده ۱ قانون جامع حمایت از افراد دارای معلولیت و برداشت کلی از پدیده

برای افراد دارای معلولیت ذهنی قابل تصور نیست، از ابهامات این قانون محسوب می‌شود. نکته مبهم دیگر این است که خیلی از مادران افراد معلول شاغل نیستند و پدران آن‌ها شغل دولتی ندارند که از این قوانین به نفع خود و فرزندانشان بهره بگیرند.

روش

این پژوهش از نوع مروری است و گردآوری اطلاعات با شیوه کتابخانه‌ای - اسنادی صورت پذیرفته است.

یافته‌ها

۱. **تعریف معلولیت و انواع آن:** در ابتدای بحث لازم است به تبیین مفهوم معلولیت و انواع آن پرداخته شود.

۱-۱. **معلولیت:** تعریف معلولیت بنا به دلایل ایدئولوژیکی، سیاسی، اقتصادی، علمی و شخصیتی بسیار حایز اهمیت است (۱۳). در لغت‌نامه انگلیسی اکسفورد در تعریف معلولیت آمده است که معلولیت عبارت است از: ۱- فقدان توانایی برای انجام کاری، ناتوانی، عجز (امروز کمتر)؛ ۲- کمبود پول؛ ۳- مواردی از فقدان توانایی (خصوصاً امروزه) شرایط ذهنی یا جسمی (معمولاً دائمی) که حواس یا فعالیت‌های شخصی به ویژه توانایی کار را محدود می‌کند؛ ۴- عجزی که به وسیله قانون خلق یا تشخیص داده می‌شود (۱۳). در آیه ۵ سوره نساء و آیه ۲۸۲ سوره بقره در قرآن کریم و در احادیث معصومین (ع) نیز به موضوع معلولیت پرداخته شده است (حضرت رسول اکرم (ص) می‌فرمایند: تأمین حاجت‌های نابینا رهایی از آتش و جلب رحمت الهی را در پی دارد) (۱۴) که می‌بایست احکام و دستورالعمل‌های صادرشده سرلوحه ارتباط و کار با این افراد قرار بگیرد.

معلولیت آن هم از نوع جسمانی ناشی و سبب شده نگاه قانونگذار در بیشتر موارد به افراد معلول جسمی بدون عارضه ذهنی و شناختی باشد. در این قانون حمایت از معلولان ذهنی به ویژه نوزادان و کودکان مبتلا یا لحاظ نشده و یا به علت شرایط فرد و ماهیت خود قانون قابل استفاده نیست. به عنوان نمونه از ماده ۸ فصل چهارم این قانون چنین استنباط می‌شود که اگر فرد دارای معلولیت بخواهد از رفاه اجتماعی بهره‌مند گردد، نیاز به حمایت و همراهی دارد و باید امکانات لازم متناسب با شرایط فرد معلول ذهنی که بعضاً دچار نقص حسی و حرکتی هم هستند، فراهم گردد. همچنین ماده ۲، ماده ۳، ماده ۴ و ماده ۵ این قانون که به مناسب‌سازی ساخت و ساز برای معلولان اختصاص دارد، ماده ۹ که مشخصاً به امور ورزشی، فرهنگی، هنری و آموزشی معلولان جسمی می‌پردازد، ماده ۱۰ و ماده ۱۱ که دولت را مکلف به ایجاد فرصت‌های شغلی، پرداخت تسهیلات اعتباری و تخصیص درصدی از پست‌های سازمانی می‌نماید، علیرغم اینکه فرد معلول ذهنی نه می‌تواند در دولت پست بگیرد و نه می‌تواند بدون همراهی برای تأسیس و مدیریت واحد تولیدی و... اقدام کند، ماده ۱۲ که به استخدام فرد معلول جویای کار می‌پردازد که اگر با اصلاحاتی تنظیم نشود برای فرد معلول ذهنی کارایی ندارد)، ماده ۱۳ و ماده ۱۴ که باز به طور قطع به معلول جسمی برمی‌گردد، ماده ۱۵ که دولت را مکلف می‌کند تا ۳ درصد از مجوز استخدام را برای افراد دارای معلولیت لحاظ کند، ماده ۱۸، ۲۰، ۲۱ و ۲۱ که می‌توان گفت کل افراد در تعریف معلولیت را شامل می‌شود، ماده ۲۵ که معافیت از پرداخت مالیات برای اولیای افراد دارای معلولیت خیلی شدید یا شدید را در نظر می‌گیرد، ماده ۲۷ و ماده ۲۸ که به معیشت و حمایت‌های اداری و استخدامی معلولان می‌پردازد، در حالی که عملاً امکان استخدام و یا ایجاد شغل و درآمد

وجود ندارد، ولی وجه مشترک همه افراد دارای معلولیت در تمام سنین، ناتوانی است.

۱-۲. **انواع معلولیت:** از آنجا که در کشور ما سازمان بهزیستی یکی از مهم‌ترین متولیان رسیدگی به امور معلولین است، به معلولیت و انواع آن از منظر این سازمان می‌پردازیم. ناتوانی برآیند عدم کارکرد یا هرگونه محدودیت یا فقدان در هر سه سطح ساختار آناتومیک و عملکرد فیزیولوژیک، فعالیت‌های روزمره زندگی و مشارکت‌های اجتماعی می‌باشد (۱۷). در حال حاضر فقط چهار سرفصل از کدهای S&B از فصول هشت‌گانه آسیب‌های رایج ICF (International Classification of Functioning) شامل فصول اول، دوم، سوم و هفتم در دستور کار کمیسیون‌های تشخیص نوع و تعیین شدت معلولیت در سازمان بهزیستی کشور قرار دارد. سرفصل اول (Mental Impairment) شامل پیامدهای حاصل از اختلالات ذهنی، هوشی، تکامل رشد، سایکوتیک (Psychotic) و شناختی می‌باشد. سرفصل دوم (Sensory Impairment) شامل پیامدهای حاصل از اختلالات بینایی و شنوایی است. سرفصل سوم شامل اختلالات صوت و گفتار (Voice Impairment) و سرفصل هفتم شامل پیامدهای دو گروه از اختلالات جسمی و حرکتی (Movement Impairment) با منشأ ارتوپدی و نورولوژی می‌باشد. در واقع تعیین نوع آسیب در سازمان بهزیستی معادل تشخیص نوع معلولیت تلقی می‌گردد و اعضای سازمان بر اساس داده‌ها و یافته‌های مندرج در پرونده در سه سطح: ۱- مشکل در وضعیت سلامتی یا اطلاعات مربوط به بیماری (اختلال و هر آنچه که توسط پزشک به عنوان تشخیص پزشکی در پرونده لحاظ گردیده است)؛ ۲- مشکل در ساختار فیزیکی یا عملکرد فیزیولوژیک (آسیب در فصول چهارگانه ICF که توسط گروه پزشکی و توان‌بخشی تعیین می‌گردد)؛ ۳- مشکل

پدیده معلولیت و عواقب منفی جسمی، روانی و اجتماعی آن از موانع رشد و توسعه یک کشور قلمداد می‌گردد. معلولیت پدیده ناخواسته و ناگواری است که گروهی از انسان‌ها ممکن است به ناگزیر در بخشی از زندگی یا تمامی عمر خود به آن دچار گردند، هرچند برخی نقص‌ها به صورت مادرزادی از بدو تولد عارض می‌گردند، اما سایر موارد در هر سنی ممکن است اتفاق بیفتد. افراد معلول اغلب در تمام جنبه‌های زندگی به حاشیه رانده می‌شوند، احتمال بیکاری به دلیل تبعیض در آن‌ها بیشتر است و کیفیت زندگی آن‌ها بسیار پایین می‌باشد (۱۵). رویکردهای مختلفی در حوزه معلولیت وجود دارد که اگرچه شباهت‌های فراوانی دارند، ولی تقسیم‌بندی متفاوت آن‌ها مبنای تحقیقات مختلف قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها رویکرد کل‌گرایانه در مقابل رویکرد زیستی و پزشکی است. در رویکرد اخیر تنها به وضعیت بیمار یا معلول در حوزه شخصی و محدودیت‌ها به ویژه از حیث پزشکی و زیستی پرداخته می‌شود، اما در رویکرد کل‌گرایانه نه تنها بیمار، بلکه تعاملات او با محیط و جامعه و حتی سیاست و سیاستگذاری نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. در واقع بررسی جامعه‌شناختی معلولیت نوعی رویکرد کل‌گرایانه است که سعی دارد زمینه‌های اجتماعی، فرایندها و پیامدهای مترتب بر پدیده معلولیت را در فضای اجتماعی مورد مذاقه قرار دهد. به طور کلی مطالعات جامعه‌شناختی معلولیت در قالب چهار مکتب کارکردگرایی، تفسیرگرایی، انسان‌گرایی رادیکال و ساختارگرایی رادیکال قابل بحث و بسط است. در نگاه کارکردگرایی، جامعه یک وضعیت ارگانیک است که همه اعضا در چارچوب هماهنگی و توافق با هم همکاری دارند و فرد معلول را به عنوان یک جسم مادی ناقص می‌بینند که در انجام کارکردهای خود ناتوان است (۱۶)، در نهایت اینکه تعریف مشخص و یکپارچه‌ای از معلولیت

قرار داده و در سطح خرد نیز مهم‌ترین کارکردهای روان‌شناختی همچون ابراز احساسات، حل تعارض، استقلال، پیشرفت، تفریح و سرگرمی، ارزش‌های اخلاقی و مذهبی، ساختار و سازمان، رفت و آمد با اطرافیان، اتحاد، کنترل و حل مسأله را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (۱۸).

کودکان معلول ذهنی دارای نیازهای زیادی می‌باشند و از توان و ظرفیت کمتری برای مواجهه با مسائل خود برخوردارند. این مهم موجب وابستگی کامل یا نسبی فرد معلول به والدین به‌خصوص مادر می‌شود و معلولیت به صورت یک عامل فشار و تنش‌زای دائمی درمی‌آید. یافته‌های کیمیایی و همکاران (۱۸)، احمدی و همکاران (۱۹)، ملکشاهی و فلاحی (۲۰)، طالبی و همکاران (۲۱) و نریمانی و همکاران (۲۲) نشان می‌دهد که بعد از تولد کودک کم‌توان ذهنی، مادر به تدریج دچار مشکلات عدیده روحی و عاطفی می‌شود و به مرور زمان این مشکلات پررنگ‌تر می‌گردد که ناشی از فشار مراقبتی از این کودکان است. بنابراین مشکلات روحی و روانی مادر بعد از تولد کودک کم‌توان ذهنی اجتناب‌ناپذیر است. همچنین بر پایه پژوهش‌های هاشمی‌نسب و همکاران کودکان کم‌توان ذهنی بیش از کودکان عادی در معرض ابتلا به اختلالات روانی هستند (۲۳). مسأله قابل توجه دیگر آنکه معلولیت ذهنی می‌تواند با نقص جسمی (حرکتی - حسی)، بیماری‌های تنفسی و قلبی، اختلالاتی نظیر اتیسم و بیش‌فعالی نیز همراه باشد.

۲. حقوق معلولان در ایران: لازم است قوانین حوزه حمایت از حقوق معلولان و سیر تاریخی و سپس نقاط ضعف و کاستی آنان را مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۲. سیر قانونگذاری: برخی از اسناد گویای این است که امیرکبیر با دیدن مدارس در روسیه سابق متوجه واقعیتی به نام معلولیت شد. همچنین سندی در مجله

در توانایی انجام فعالیت‌های روزمره زندگی و مشارکت اجتماعی (که معادل دشواری یا محدودیت در این سطح می‌باشد) اقدام به تعیین جایگاه فرد با توجه به عملکرد و ناتوانی وی می‌نمایند. معلولیت ذهنی (Intellectual Disability) یا عقب‌ماندگی ذهنی (Mental Retardation) اختلالی است که با عملکرد هوشی زیر حد طبیعی و اختلال در مهارت‌های انطباقی مشخص می‌گردد. همچنین معلولیت ذهنی به هرگونه آسیب در عملکرد هوشی، هیجانی، رفتاری یا شناختی اطلاق می‌گردد که با کاستی‌ها و اختلالاتی در مهارت‌های انطباقی همراه بوده و در وضعیت روان‌شناختی یا رفتاری فرد بروز می‌نماید. این اختلالات به دلایل ژنتیکی، عوامل اجتماعی، روان‌شناختی، بیوشیمیایی و سایر عوامل نظیر عفونت یا تروما ایجاد می‌شود (۱۷).

در فرد دارای معلولیت ذهنی نقص در توانایی‌های ذهنی از ویژگی‌های اصلی به شمار می‌آید و کمبود در حوزه‌هایی مانند تفکر انتزاعی، استدلال، استفاده از تجارب، یادگیری مهارت‌های تحصیلی، حل مسأله، قضاوت و... منجر به ضعف در عملکرد سازگارانه می‌شود و فرد را از داشتن استقلال در زندگی شخصی و نقش‌آفرینی در خانواده و جامعه نظیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی و مشارکت جمعی و به طور کلی داشتن عملکرد مطلوب با توجه به عواملی نظیر سن و جنس و فرهنگ بازمی‌دارد.

معلولیت ذهنی یک فرد می‌تواند در خانواده تنش و بحران ایجاد کند و از آنجا که خانواده یک واحد اجتماعی است که روابط اعضا بر هم تأثیر می‌گذارد، وجود فرد معلول می‌تواند در تغییر این روابط تأثیرگذار باشد. با تولد یک کودک کم‌توان یا ناتوان ذهنی کارکردهای روان‌شناختی خانواده به هم می‌خورد که در سطح کلان، سلامت روان، پویایی و هدفمندی خانواده را تحت‌الشعاع

دره‌النجف در حدود ۱۲۰ سال قبل حاکی از آن است که برخی روحانیون آگاه و زمان‌شناس ایرانی که در نجف ساکن بودند، درباره حقایق مربوط به معلولین اطلاع‌رسانی کردند (۲۴) و این جریان در زمان مشروطیت منجر به تأسیس دارالعجزة و اصلاح قانون به نفع معلولان شد. یکی از دولت‌های مشروطه در سال ۱۳۳۴ قمری (۱۹۱۶ م.) به اصلاح امور موقوفات پرداخت و بخشی از درآمد موقوفات را به امور معلولان اختصاص داد (۲۴). یکی از پیشرفت‌های مهم در سال ۱۹۲۰ تأسیس اولین مرکز نابینایان توسط یک کشیش مبلغ آلمانی بود (۲۵)، پس از آن چند مرکز ویژه معلولین راه‌اندازی و کوشش افراد معلول، خانواده‌هایشان و جامعه مدنی برای پیگیری حقوق مدنی آنان نهادینه شد (۲۵)، به دنبال آن اقدامات متعددی شکل گرفت و قوانینی مختلفی به تصویب رسید که یکی از آنها بهره‌مندی معلولان از نظام تأمین اجتماعی ایران بود. در مصوبات سال ۱۳۳۸ شمسی (۱۹۵۹ م.) برای اولین بار حقوق بازتوانی کاری برای افرادی که به سبب ناتوانی فیزیکی و ذهنی از امکانات به مراتب کمتری برای به دست آوردن و نگه‌داشتن یک شغل ثابت برخوردار بودند، در نظر گرفته شد (۲۵). در ادامه این جریان در اردیبهشت سال ۱۳۸۳ قانون جامع حمایت از معلولان مشتمل بر ۱۶ ماده و ۲۴ تبصره توسط مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در سال ۲۰۰۹ ایران به کنوانسیون معلولین پیوست (آخرین سند بین‌المللی حقوق اشخاص معلول مصوبه سازمان ملل متحد در سال، ۲۰۰۶ م.).

لازم به ذکر است بعد از انقلاب اسلامی و با شروع جنگ تحمیلی، به دلیل معلولیت برخی مجروحان جنگی مسائل حقوقی برای جانبازان مطرح شد و قوانینی تنظیم گردید که می‌توان ادعا داشت مسأله معلولیت جسمی مورد توجه قرار گرفت. آخرین اصلاحیه قانون جامع حمایت از

معلولان در تاریخ ۱۳۹۶/۱۲/۲۰ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و در تاریخ ۱۳۹۷/۲/۸ به دستگاه‌های اجرایی ابلاغ گردید که شامل ۵ آیین‌نامه و یک اساس‌نامه بود. بر اساس بررسی‌های انجام‌شده آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون شامل ۱۴۱ حکم است که ۱۲ حکم، احکام عمومی برای همه دستگاه‌ها و ۱۲۹ حکم اختصاصی برای تعدادی از دستگاه‌ها می‌باشد، البته جامعه جهانی توجه خاصی به حقوق افراد معلول داشته که نقطه اوج آن به بعد از دهه ۷۰ بازمی‌گردد. تصویب اعلامیه حقوق افراد عقب‌مانده ذهنی ۱۹۷۱، اعلامیه حقوق اشخاص معلول ۱۹۷۵ و اعلام سال ۱۹۸۱ به عنوان سال جهانی معلولین و اختصاص دهه ویژه برای معلولین توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد از جمله این تلاش‌ها است (۲۶). این در حالی است که هرگاه به متون قانون کشورمان نظر بی‌افکنیم، گونه‌ای ابهام در زمینه حقوق کودکان کم‌توان ذهنی می‌یابیم و قانونگذار به ویژه در قانون مدنی بیشتر به تکلف‌های شخصی کم‌توانان نظر دارد تا به حقوق آن‌ها (۲۷). در قوانین کشور ما افراد محجور شامل اطفال، مجانین و اشخاص غیر رشید (سفیه) می‌باشند که به دلیل ویژگی‌های خاصی که دارند، از قبیل طفولیت و ضعف جسمانی و فیزیکی و اختلال در قوای دماغی، بیشتر در معرض سوءاستفاده افراد سودجو قرار می‌گیرند و این موضوع باعث برانگیخته‌شدن افکار عمومی نسبت به بزه‌دیدگی آن‌ها می‌شود، لذا در همه ادوار تاریخی و در همه جوامع انسانی لزوم توجه بیشتر به این افراد و تدوین قوانین خاص حمایتی احساس گردید. در این میان کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نبوده و با وضع قوانینی در دوره‌های مختلف در پی حمایت از این قشر برآمده است، البته این را نیز باید متذکر شد که این موضوع سابقه تاریخی در فقه اسلامی که بسیاری از قوانین ما برگرفته از آن می‌باشد نیز دارد (۲۸).

۲-۲. آسیب‌شناسی حقوق معلولان ذهنی: مهم‌ترین نقص در قوانین مرتبط با معلولان و عدم انطباق در برخی از مواد قانونی، به سبب کمی آگاهی و شناخت از معضلات فردی و خانوادگی افراد دارای معلولیت ذهنی می‌باشد و این عدم شناخت باعث تبعیض این گروه نه‌تنها نسبت به افراد عادی، بلکه نسبت به سایر جمعیت معلولین شده است. جامعه‌شناسان تبعیض را نه به عنوان کنش‌های فردی مجزا، بلکه به عنوان یک نظام پیچیده از روابط اجتماعی مولد نابرابری‌های میان گروهی در پیامدهای اجتماعی تلقی می‌کنند (۱۴). بنابراین نوشتن قانون برای نظم این روابط است تا منجر به نابرابری نشود. در ایران مهم‌ترین منبع تدوین قوانین برای ایجاد برابری و دوری از تبعیض منابع اسلامی است که در اصل چهارم قانون اساسی به وضوح به آن اشاره شده است. همچنین اصل ۲۰ قانون اساسی مقرر می‌دارد که همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند. ابهام اصلی در همه این قوانین و مصوبه‌ها مغفول‌ماندن موضوع می‌باشد و نه‌تنها از سایر منابع حقوقی و عرفی به اندازه کافی استفاده نشده، بلکه از دستورات قرآن کریم هم غفلت شده است.

در بررسی قوانین مدنی مشخص می‌شود که این قوانین در بخش حمایت از افراد ناتوان و کم‌توان ذهنی که دو درصد از کل جمعیت کشور را تشکیل داده و به عنوان بخشی از بدنه جامعه به شمار می‌روند، دچار اشکالات جدی می‌باشد. اولین اشکال آن است که به جز در مواد ۱۲۰۸ تا ۱۲۱۲ قانون مدنی که درباره دخل و تصرف محجورین در اموال خود سخن گفته، در جای دیگری به صورت خاص به این افراد اشاره نکرده و در خصوص حقوق آن‌ها هیچ سخنی به میان نیامده است. در همین

قانون افراد ناتوان یا کم‌توان ذهنی با لفظ مجنون خوانده شده‌اند که لفظی توأم با احترام نمی‌باشد (۲۸). موضوع دیگر قیومیت این افراد است. به موجب قانون، قیم کسی است که در صورت نبودن ولی خاص (پدر، جد پدری و وصی) از سوی دادگاه برای سرپرستی و اداره امور محجور منصوب می‌شود (۲۹). طبق قانون، فرد قیم می‌تواند در اموال منقول دخل و تصرف داشته باشد، ولی نسبت به اموال غیر منقول اجازه دادستان شرط است. در صورتی که فرد صغیر به سن بلوغ برسد تمامی اموال از قبیل منقول و غیر منقول به خود او تعلق می‌گیرد و اگر راجع به عملکرد قیم خود شکایتی دارد و وی مصلحت را رعایت نکرده باشد، می‌تواند به مراجع قانونی شکایت کند. در این صورت فرد قیم هم با ارا ئه مدارک می‌تواند ادعا کند که در نگهداری از اموال مصلحت را رعایت کرده است (۳۰)، اما این مورد اخیر برای فرد کم‌توان ذهنی متصور نیست.

شایان ذکر است که اگر به طور واقعی به این افراد توجه شود، موضوعات پیچیده دیگری مطرح است که باید مورد توجه قرار گیرند، مانند صیانت، آموزش، مراقبت و نگهداری، بهداشت و درمان، ورود به بزرگسالی (بلوغ)، مسأله قضایی و مسئولیت مدنی، بهداشت روانی والدین و وابستگی به والدین.

۲-۳. نقاط ضعف و ناکارآمدی قانون: ضمانت اجرا دغدغه‌ای است که در پس هر قانونی از جمله قوانین حمایت از معلولین مطرح می‌شود، اما مسأله مهم این است که این قوانین در موارد بسیاری مبهم بوده و موجب تفسیرهای متفاوتی می‌شوند و در عمل یا اجرا نشده یا به طور ناقص برخی از مسائل را پوشش داده‌اند. سرفصل‌های مهم مسائل افراد دارای معلولیت مانند مناسب‌سازی، آموزش، اشتغال، بهداشت و درمان، تأمین اجتماعی، برابری فرصت‌ها، مشارکت کامل اجتماعی و فرهنگ‌سازی

معلولان ذهنی نسبت به افراد عادی جامعه و حتی نسبت به سایر معلولین به لحاظ جنسیتی (برابرنبودن شرایط یک زن معلول با یک مرد معلول) و طبقه‌ای که فرد مبتلا به معلولیت در آن قرار می‌گیرد. همچنین واقعیت‌های جامعه در رویارویی با این افراد، ضوابط، مناسبات و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی موجود همگی گواه این مدعا است که تصویر درستی از واقعیت مشکلات این افراد و خانواده‌هایشان در جامعه منعکس نشده است، البته بخشی از این کاستی‌ها و ایرادات به پژوهش در حوزه معلولین برمی‌گردد که یا فقط روی یک مشکل متمرکز است. به عنوان مثال متناسب‌سازی محیط و به معضلات دیگر توجه نمی‌شود و یا در رابطه با اجرا و رفع مشکلات بیشتر توجه به جمعیتی خاص از معلولین هست، ضمن اینکه به مشکلات شخصی افراد دارای معلولیت و یا خانواده آن‌ها هم توجه وافی و کافی نشده است. این مهم می‌تواند نتیجه بی‌توجهی به داده‌های واقع‌گرایانه از این افراد و عدم استنباط صحیح از منابع اسلامی خاصه قرآن کریم در تبیین حقوق معلولان برای شناسایی احکام و نوشتن قانون کارآمد در این حوزه باشد. همچنین باید به این نکته توجه کرد که معلولیت ذهنی از مواردی است که ملاحظات حقوقی بر آن‌ها مترتب است که اگر این ملاحظات به خاطر عدم شناخت و نادیدگرفتن ویژگی این افراد باشد، در بحث‌های حقوقی و حمایتی با معضل مواجه می‌شویم. به طور کلی قانون جدید حمایت از معلولان همانند قوانین قبلی تمامی مسائل و مشکلات این اقشار آسیب‌پذیر جامعه را پوشش نمی‌دهد.

در پایان توجه خوانندگان را به این مطلب جلب می‌کنیم که در سال ۱۹۷۱ در مجمع عمومی سازمان ملل متحد اعلامیه حقوق عقب ماندگان ذهنی تصویب گردید که در مقدمه این اعلامیه به طور صریح به مصوبات قبل اشاره شده است و مواردی همچون برخورداری از حقوقی مشابه

در زمینه هویت اجتماعی، همچنان در سطح ابتدایی قرار دارد و تبعیض‌آمیزبودن میزان دسترسی به منابع، استقلال فردی و اجتماعی افراد معلول را در محرومیت شدید نگاشته و آسیب‌پذیر می‌نماید (۵).

به طور کلی ایراداتی که در قانون حمایتی جدید می‌توان برشمرد عبارتند از: ۱- علاوه بر معلولین جسمی و سایرین، مغفول‌ماندن و کمی قانون در مورد معلولین ذهنی است که مجدد در قانون جدید تکرار شده است؛ ۲- عدم رعایت شیوه درست قانون نویسی و آوردن تبصره‌های مکرر در یک ماده؛ ۳- عدم توجه به چگونگی استفاده مناسب از امکانات رفاهی نظیر اماکن تفریحی و ورزشگاهی برای معلولین حسی و حرکتی و به ویژه معلولین ذهنی و روند قضایی و یا مراحل گرفتن تسهیلات و اشتغال‌زایی (این روند را می‌شود برای والدین معلولان ذهنی در نظر گرفت. به عبارت دیگر فرد کم‌توان ذهنی نمی‌تواند همانند فرد معلول جسمی که دارای هوش طبیعی است، در کسب و کار ورود پیدا کند، پس بهتر است این موقعیت اگر لازم باشد به یکی از اعضای خانواده جهت رسیدگی بیشتر اعطا شود). قانون جدید هم در خصوص معلولین جسمی و هم برای سایر گروه‌های هدف مانند بیماران روانی و کم‌توانان ذهنی باید اصلاح شود. در واقع قانون اصلاحی ۱۳۹۷ در وهله اول قانونی است مربوط به معلولیت جسمی و حرکتی و در وهله دوم کاستی‌هایی در ضمانت اجرا دارد که باید مورد بررسی مجدد قرار گیرد.

بحث و نتیجه‌گیری

حقوق معلولان یکی از بخش‌های مهم نظام حقوقی است، اما قانون جامع حمایت از معلولان دارای کاستی و خلل‌هایی است که ناشی از عدم شناخت ویژگی‌ها و معضلات فردی و خانوادگی این افراد می‌باشد. تبعیض

کریم می‌باشد. این استقلال در قانون دستیابی به آن و اعمال نظارت بر اجرای آن را سهل‌تر خواهد کرد؛

۲- پیگیری مددکاری اجتماعی برای کم‌توانان ذهنی و یا سایر معلولین که معلولیت آن‌ها از بدو تولد یا قبل از آن قابل تشخیص است، نظیر اسپنایفیدا، سندروم دان، کرتینیس، فنیل کتونوریا و... پیگیری در زمان‌های مختلف جهت بررسی وضعیت کودک و مادر و یا مراقب؛

۳- فراهم کردن بستری برای حمایت در زمان‌های مختلف با توجه به ویژگی‌های فرد دارای معلولیت. به عنوان مثال در یک مقطع وابستگی این افراد باید به تدریج کم شود و برای مراقب که غالباً مادران هستند تسهیلاتی فراهم گردد؛

۴- ممنوع کردن هرگونه سوءاستفاده از اصطلاح و مفاهیم منتسب به طیف کم‌توانان ذهنی در رسانه‌ها با عنوان خسارت معنوی؛

۵- هر نوع حمایت مالی و غیر مالی، به خصوص در حوزه آموزش باید مطابق با نیاز و شدت نقص یا نقایص این افراد و منطقه جغرافیایی باشد.

۶- جایگزین حمایتی با رویکرد حمایت بیشتر، به عنوان مثال برای فرد کم‌توان ذهنی که نمی‌تواند به تحصیلات عالی برسد و یا از حمایت ۳ درصد پست سازمانی بهرمنند شود، حمایت در بخش بهداشت و توان‌بخشی که نیاز ضروری وی است، جایگزین گردد.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

تضاد منافع

با سایر افراد انسانی (ماده ۱)، برخورداری از درمان و مراقبت‌های پزشکی (ماده ۲)، امنیت اقتصادی و داشتن و انجام یک حرفه (ماده ۳)، در صورت امکان با خانواده بودن و در غیر این صورت در کانون (ماده ۴)، داشتن قیام برای حمایت از فرد عقب‌مانده و اموال وی (ماده ۵)، حفاظت از وی در مقابل سوءاستفاده یا رفتارهای بیرحمانه (ماده ۶) و وخامت وضعیت فرد عقب‌مانده و اعمال محدودیت یا حذف حقوق وی (ماده ۷) را پیش‌بینی می‌کند (۲۶). حال آنکه خداوند سبحان به منشور حقوقی برای این افراد که ضمانت اجرایی هم در پی دارد، در قرآن کریم در آیات ۵ سوره نسا و ۲۸۲ سوره بقره اشاره نموده است.

کارآمدی حقوق حاصل فرایند قانونگذاری به شیوه‌ای است که علاوه بر رویکرد واقع‌گرایانه به موضوع و توجه به بررسی‌های علمی و یافته‌های موجود، طبق قانون اساسی در جمهوری اسلامی برگرفته از کلام خداوند متعال باشد تا تحقق پیدا کند و ضامن اجرایی آن قوانین گردد. این مقاله توجه خوانندگان را به این مطلب جلب می‌کند که قرآن کریم در آیه ۵ سوره نسا و آیه ۲۸۲ سوره بقره جامعه را مسئول حمایت از افراد دارای معلولیت می‌کند. در واقع جامعه باید در رفع نیازمندی‌های زندگی، حفظ آبرو و مصونیت از هرگونه آزار و اذیت، آراستگی در ظاهر و رفتار و گفتاری مناسب و منطبق با طبیعت این افراد بکوشد. همچنین به موجب آیه ۲۸۲ سوره بقره ورود این افراد به جامعه در کنار ناظر و سرپرست به جهت بهادادن به کرامت و جایگاه انسانی آنان حایز اهمیت است. مواردی را که می‌توان در این زمینه پیشنهاد داد عبارتند از:

۱- داشتن سرفصل قانونی جدا با عنایت به آیه ۵ سوره نساء و آیه ۲۸۲ سوره بقره با اعمال نظر کارشناسان این حوزه، همانند قوانین مستقلی که مبنای آن آیات قران

نویسنده هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده است.

تشریح و قدردانی

نویسنده مراتب سپاسگزاری خود را از جناب آقای دکتر محمدعلی انصاری، مفسر قرآن کریم به واسطه راهنمایی در تبیین معنای آیه ۵ سوره نساء اعلام می‌دارد.

References

1. WHO. Law on Protection of the Rights of Persons with Disabilities and Related Documents. 1st ed. Tehran: General Department of Public Relations and International Affairs; 2018.
2. Ghaderi AM. Social Service. Government information base. Online. 2021. Available at: <https://www.dolat.ir/detail/376629>. [Persian]
3. Mohseni Bandpey MA. Online. 2022. Available at: <https://www.icana.ir/Fa/News/496345>. [Persian]
4. Ameli SH. Social Service. Online. 2021. Available at: <https://www.sabalanema.ir/news/93427>. [Persian]
5. Rajabi M, Alavizadeh H, Tabiee M, Movahed M. Critical Analysis of Discourses Involved in the Law on the Protection of the Rights of Persons with Disabilities in Iran. *Social Welfare*. 2021; 21(82): 95-159. [Persian]
6. Ale Ali M. Online. 2022. ID News.5390588. Available at: <https://www.mehrnews.com/news/5390588>. [Persian]
7. Agency ISN. Presidential source. Online. 2022. Available at: <https://www.isna.ir/news/1401012313203>.
8. Agency RATN. Online. 2022. ID News: 1401012313203. Available at: <https://www.iribnews.ir/fa/news/3424115>. [Persian]
9. Taghvaei M, Moradi G, Safarabadi A. Investigation and evaluation of Isfahan city Parks conditions Base on existing standard for access of weak and disabled people. *Geography and Environmental Planning*. 2010; 21(2): 47-64. [Persian]
10. Safdarzadeh Z. Adaptive of Urban and Cimmunity Needs of Disabled Veterans (Case Study: City of Shirvan). *Geographical Journal of Chashmandaz-e-Zagros*. 2013; 5(15): 35-64. [Persian]
11. Sajjadi H, Zanjari N. Disability in Iran: Prevalence, Characteristics and Socio-Economic Correlates. *Journal of Rehabilitation*. 2015; 16(1): 36-47. [Persian]
12. Zarrin Kafshian G. Assessing the status of social exclusion of the disabled: A case study of the physically and mentally disabled under the auspices of the Rey Welfare Department. *Cultural Studies and Communications*. 2016; 12(43): 177-201. [Persian]
13. Jebelli K. *Sociology of Disability: A Sociological Explanation of Discrimination against the Disabled*. 1st ed. Tehran: Scientific Publication; 2012. [Persian]
14. Office HC. *Words of the prominent*. 2011.
15. Nasiripour AA, Tabibi SJ, Afkar A, Kamali M. The effect of community based rehabilitation program Implementation on Disabled People Living Conditions in Iran. *Knowledge and Health Quarterly*. 2012; 7(4): 173-178. [Persian]
16. Sadeghi Fassaei S, Fatemi Nia MA. Disability, the Hidden Part of Society: A Sociological Study on the Status of Disability in Iran and the World. *Refah J*. 2015; 15(58): 159-194. [Persian]
17. Davatagaran K, Allahverdi Zavvareh M, Badi'ei MM, Pouryousef H, Moshiri Roudsari A, Barghi S, et al. *Classification of Performance, Disability and Publication Welfare Organization*. 2nd ed. Tehran: National Welfare Organization; 2016. [Persian]
18. Kimiaei SA, Mehrabi H, Mirzaei Z. A Comparative Study of the Mental Health Status of Fathers and Mothers of Children with Educable Mental Disabilities in Mashhad. *Studies in Education & Psychology*. 2010; 11(1): 261-287.
19. Ahmadi K, Khodadadi GH, Anisi J, Abdolmohammadi E. Problems of Families with Disabled Children. *Journal of Military Medicine*. 2011; 13(1): 49-52. [Persian]
20. Malekshahi F, Fallahi S. Parent's Mentally Retarded Child Psycho-Social Problems Covered by Welfare Centers Khorramabad 2013. *Yafte*. 2016; 18(3): 42-51. [Persian]
21. Talebi M, Naderi F, Bakhtiyarpour S, Safarzadeh S. The Effect of Psychological Well-being training on Distress Tolerance, Mind Wandering and Depression of Mothers with Mentally Retarded Children. *2 Journal of Nursing Education*. 2020; 9(2): 27-36. [Persian]
22. Narimani M, Aghamohammadian H, Rajabi S. Comparison of mental health of mothers of exceptional children with mental health of mothers of normal children. *Quarterly Journal of Principles of Mental Health*. 2007; 9(33-34): 15-24. [Persian]
23. Hasheminasab SM, Agha Yousefi A, Alipour A. A Comparative Study on Personal Well-Being in Children with Mental Retardation and Their Mothers. *Journal of Exceptional Childre*. 2007; 7(4): 385-406. [Persian]
24. Nouri M. *The Progress of the Disabled in Qom*. Qom: Tavanmandan Publishing; 2019. [Persian]
25. Moore A, Kornblet S. *Advancing the Rights of Persons with Disabilities: A US-Iran Dialogue on Law, Polity and Advocacy*. Washington, D.C: The Henry L. Stimson Center; 2011.
26. Qavamabadi Ramazani MH. The Protection of Disable People in the International Law. *Social Welfare*. 2011; 11(41): 307-341. [Persian]

27. Alsan M. Legal Status of Mentally Retarded Children in Iran. *Exceptional Education*. 2003; 24-25: 9-12.
28. Dehghani Ferdows MH, Asghari B, Eftekhari R. A Study of the Supportive and Financial Dimensions of the Rights of Inmates in Iranian Civil Law. Tehran: International Conference on Islamic Law and Jurisprudence; 2017. [Persian]
29. Mansour J. *Civil Law*. Tehran: Didar Publishing; 2019. [Persian]
30. Katozian N. *Civil Law*. Tehran: Mizan Publishing; 2012. [Persian]